

ДОКУМЕНТИ

Автентичний портрет гетьмана Мазепи

Питання портретів І. Мазепи дуже складне і запутане: російський уряд, свого часу, пильно дбав про те, щоб знищити всякі згадки про гетьмана.

Незважаючи на ці «очі завидющі і руки загребуші», завдяки українському пієтизмові до пам'яті гетьмана, все таки деякі його портрети збереглися.

З мальованих портретів І. Мазепи, на жаль, жодний не може вважатися за автентичний. До таких належать: портрет зі збірки Бутовичів, рисунок з Літопису Величка, портрет в Королівської Гріпсгольмської галерії в Швеції, колишній портрет у віттарі головної церкви Київської Лаври, портрет з монастиря під Лисянкою, рисунок Норблена, літографія в «Історії Малоросії» Бантиша-Каменського та інші. Всі вищезгадані портрети є новішого походження, або копії з давніших рисунків.

Більшу вартість мають гравюри, виконані сучасниками, себто ще за життя гетьмана. Вони мусили рисуватися або з кращих портретів Мазепи, або таки безпосередньо з натури, бо інакше їх не розповсюджували б друкарським способом. Такіх гравірованих виображень І. Мазепи відомо п'ять. Поміж ними окреме місце займає гравюра мідеритною технікою, уміщена в німецькому місячнику «Europäische Fama», що вийшов у Ляйпцігу в 1704 р. Але цей портрет не має особливої вартости; не відомо, який гравер його виконав і з якого оригіналу, та взагалі рисунок непоправний.

Чотири інші портрети належать українським граверам: Захарієві Самойловичеві (діяльність у роках

1691-1706), Іванові Мичурі 1706 р., Данилові Галяховському 1709 р., і Леонтієві Тарасевичеві коло 1695 р.

Три перші портрети виображають Мазепу на цілий зріст та в невеликому розмірі, тому, що постає гетьмана входить у загальну складну композицію гравюру (див. більшу розвідку автора в збірнику «Мазепа», т. I, Варшава, 1938, стор. 131-161). Виняткове значення має портрет гетьмана Мазепи у виконанні Л. Тарасевича. Навколо цієї гравюри накопичилася ціла стирта поплутаних поглядів російських авторів, які намагалися і цьому унікалові відібрати автентичність.

Цю гравюру знайшов у єдиному примірнику славний збирач і дослідник гравюр Д. Ровинський. Вона була відбита на окремому аркуші і вліплена до книжки «Слава Шереметі» 1695 року, з нагоди здобуття турецьких фортець над Озівським морем. Власне це й дало привід деяким російським авторам вважати, що портрет належить саме «київському воеводі» Шереметі (Шереметьєву). Але згодом, той самий Д. Ровинський, автор найбільшого «Подробного словаря русских гравировъ» (СПБ, 1895) та інших поважних праць, а також новітній дослідник Селішов («Русский Библиофиль», Петербург, 1915, V, стор. 83-103), цілком певно довели, що згаданий портрет належить саме гетьманові Мазепі.

Ось найголовніші докази, що стверджують автентичність портрета Мазепи: портрет, подібно до інших гравюр, присвячених гетьманові, нарисований в оточенні алегоричних фігур, що символізують добродій-

ність і меценатство Мазепи, в даному разі, правдоподібно — мистецтво (краса), сила (могутність), правда (слово), наука (мудрість) і справедливість.

Під картушем портрета нарисовані стромлені до землі предмети-знаки, що символізують усі ті посади й гідності, що їх перейшов І. Мазепа у своїй козацькій службі: меч, корогва, ключ, печатка, пірнач, каламар з пером, булава (старшина, хорунжий, бунчуковий товариш, генеральний осаул, полковник, генеральний писар і, нарешті, гетьман).

На самому портреті виображено гладкопоголене обличчя (крім вусів), тоді як Шереметьєв, за московським звичаєм, мав бороду і лише пізніше, після поїздки закордон, почав голитися.

Сама гравюра відбита на іншому, відмінному папері, ніж книжка, і тільки вліплена до книжки.

Гравюру виконав Леонтій Тарасевич, про що свідчить його підпис.

Це був один з найкращих українських граверів доби Мазепи, що його діяльність припадає на роки 1686-1703. Вчився він граверства в Авгсбургу, в Баварії, у відомих граверів Кіліянів, спочатку працював у Вільні, а з 1689 року, себто з другого року гетьманування Мазепи, у Києві, куди, очевидно, був запрошений разом зі своїм братом, найвизначнішим гравером доби, Олександром Тарасевичем. Леонтій Тарасевич виконав близько 90 гравюр способом мідериту. В 1688-89 рр. був запрошений до Москви для виконання портретів «царственныхъ особъ». Крім того, виконав портрети кн. Радзівіла (1692 р.), Івана Обидовського до панегірика Пилипа Орлика «Ніпроменес Sarmacki» (1698 р.) та інші гравюри. (Докладніше в статті автора про Л. Тарасевича в часописі «Мистецтво», Львів, 1932, ч. 1, стор. 11-14).

Треба згадати, що з нагоди злобуття, українськими козаками, під проводом І. Мазепи, турецьких фортець над Озівським морем, Пилип Орлик написав панегірик на честь гетьмана І. Мазепи, виданий 1695 р. у Вільні (1). Тут були уміщені гра-

1) Звичайний для тих часів доволезний заголовок цього панегірика, писаного мішаною, польсько-латинською мовою, в українському перекладі виглядає так:

«Алкід Російський, переможним лавром увінчаний, Ясновельможний Його Милості Пан Іван Мазепа, гетьман Військ Йх Царської Пресвітлої Величності Запорозьких, що гетьманською булавою в Кримській Лерні півмісячну гидру скрушивши, бусурменські фортеці Казікерман, Тавань, Аслам-пород і т. ін. під кормигу російських монархів рукою караючого Марса підгорнувши, гордовитому магометанському замірові, на своєму хресті-пам'ятнику, остаточно записав гасло: Далі вже годі! Від найнижчого слуги Пилипа Орлика, що поза границями російськими через пошту усну вістку почув і в широкому світі неправим пером її прославив. Року, в котрому Небесний Алкід у Стижсовій Лерні хрестом карк скрушив гидрі багатоголові». У Вільні, 1695, fol.30 стор.

Р е д а к ц і я.

вюри І. Щирського, що працював разом з Л. Тарасевичем, також у Москві, в 1688 році.

Беручи на увагу, що Л. Тарасевич мав тісніші зв'язки з Вільном і працював разом з І. Щирським, спадає на думку, чи не був портрет Мазепи у виконанні Л. Тарасевича виготовлений саме для віленського видання, або бодай рівночасно з тим виданням відбитий. І коли згадати, як небезпечно було переховувати портрети Мазепи, то не доводиться дивуватися, що він дбайливою рукою був вліплений до книжки «російського героя» Шереметьєва і так зберігся до наших днів. Подібним способом переховувалися також інші гравюри. Наприклад, гравюра Д. Галяховського на портретом Мазепи була підліплена під іконою одної церкви на Київщині і лише в поло-

вині ХІХ стол. дісталася до збірки Красінських у Варшаві. Але і цей унікат згорів під час останньої світової війни (в 1944 р.).

На гравюрі Л. Тарасевича Мазепу виображено в молодших роках його гетьманування, коли йому було близько 55 років. Продовгаста голова, високе чоло, тонкий і вузький ніс, гладко голене лице, невеликі вуса, досить буйне «барокове» волосся на голові. Очі невеликі і досить вузькі, а притім «блискучі і проникливі», як писали про Мазепу сучасники.

У всякому разі, цей портрет у виконанні українського гравера Леонтія Тарасевича, коло 1695 року, для нас особливо цінний, а навіть займає основне і, так би мовити, вихідне місце в іконографії Великого гетьмана.

В. Січинський

Французький текст промови Мазепи

ЩО МАЗЕПА, рушаючи до шведського табору, виголосив якусь промову до козаків, — це річ цілком певна. В архіві Дентевіль, в паперах Григора Орлика (див. І. Борщак, “Великий Мазепинець. Григор Орлик”, Львів, 1932), є обкладинка з французьким заголовком, написаним рукою Григора Орлика: “Промова Гетьмана Мазепи до Козаків 1708 р.”. На превеликий жаль, обкладинка, як її розгорнути, — порожня: хтось, невідомо коли й чому, забрав звідти текст промови гетьмана, що її, можливо, свого часу записав Григорів батько — Пилип Орлик.

Отже, треба визнати, що досі ми не маємо автентичного тексту Мазепиної промови. М. Костомаров (“Мазепа”, вид. 1905 р., стор. 627-628) подає, правда, таку промову, покликуючися на твір Голікова “Дѣянїя Петра Великаго, мудраго преобразователя Россїи” (1788, III, 38). Коли ми розгорнемо працю Голікова (її Костомаров використав досить довільно), то побачимо, що, подаючи промову Мазепи, Голіков не вказує свого джерела.

Син курського купця, Голіков (1735-1801) дістав зовсім мізерну освіту. Запсутаний у кримінальну справу й помилуваний Катериною II, він дав заріє зложити життєпис царя Петра, й для цього йому відчинили урядові архіви.

Голіков, мабуть, знайшов “промову” Мазепи в якомусь державному архіві. Московський уряд мав свого часу, через своїх агентів, якийсь відпис промови Мазепи. Але в якій мірі цей відпис відповідав дійсній промові, цього ми, певно, ніколи й не дізнаємося.

Тим цікавіший є мало відомий, або зовсім не відомий, один французький текст “промови” Мазепи.